Dr. Vajda Mihály: Bismarck mint szociálpolitikus

Bismarck nem a teóriák, hanem a tettek embere volt, és aki őt eszméi, beszédeinek és írásainak mélysége és logikája alapján akarná megítélni, azt némi joggal érhetné az a vád, hogy igazságtalan volt Bismarckkal szemben és nem tudta megérteni, hogy mily irányban kell a kutatásnak mozognia, ha Bismarck nagyságának helyes méltatása a kitűzött célja. Ha Bismarckkal mint szociálpolitikussal foglalkozunk, e körülményt nem szabad szem elől tévesztenünk. Az ifjú német birodalom nagyszabású szociálpolitikai reformtevékenységének alapjai a Bismarck-érából származnak, amely a nagy munkásbiztosítási törvényeknek (a baleset, betegség, aggság és rokkantság esetére szóló biztosításoknak) életet adott. Hogy Bismarck a német társadalmi reformpolitika épületének ezt a szárnyát szilárd alapra helyezte, az bizonyára egyik legszebb tanújele az ő államférfiúi nagyságának. De ez a korának szociálpolitikai reformszükségletei iránti praktikus érzéke nem akadályozta őt meg abban, hogy a szociálpolitikai elméletek és általában a munkásbiztosítás körén kívül eső szociálpolitikai reformtörekvések iránt is nagyfokú idegenkedést és meg nem értést tanúsítson. Mint minden más téren, ez esetben is egy közvetlen pozitív – és a szociálpolitika körén kívül eső – praktikus cél lebegett a szeme előtt, amelynek eléréséhez az általa megvalósított szociális reformokat hasznosaknak és szükségeseknek tartotta, egyébként azonban szociálpolitikája épen úgy, mint pénzügyi és gazdasági politikája mentes volt mindennemű dogmatikusságtól – amint ő mondotta, – de egyúttal híjával volt a modernebb, szélesebb koncepcióknak, a szilárd teoretikus megalapozottságnak és egy konzequensen felépített logikai bázisnak is. Ebből magyarázható az a bizonyos ingadozás, amely – eltekintve egy-két általános alapgondolattól – aminők pl. a né-

met egység biztosítása és a monarchikus és osztálykonzervativiztaius voltak, Bismarck politikájának minden ágában és különösen a gazdasági, pénzügyi és szociálpolitikájában kifejezésre jutott.

A Bismarck-féle szociálpolitikai alapelvei az *1881. november 17-iki császári üzenetben* lettek körvonalazva. Ez az üzenet rámutat arra, hogy a *betegség és a baleset által sújtott* munkások mellett azok is, akik *aggkoruk vagy rokkantság* folytán lettek keresetképtelenekké, jogos igényt támaszthatnak a közülettel szemben nagyobb mérvű állami támogatásra, mint amilyenben addig részesültek. B támogatás helyes útját-módját felfedezni egyike azon nehéz, de legfőbb feladatoknak, amelyeket minden közületnek magára kell vállalnia, amely a *keresztény népélet* erkölcsi alapjain áll. E népélet reális erőihez való szorosabb csatlakozás és ezeknek állami védelem és támogatás alatt álló korporativ társulatokban való összefoglalása remélhetőleg lehetővé fogja tenni oly feladatok megoldását, amelyekre az állami hatalom egymagában hasonló mértékben képes nem lenne. De a cél még ezen az után sem lesz jelentékeny anyagi eszközök felhasználása nélkül elérhető.

Az utolsó években megkezdett adóreform további keresztülvitele is *közvetett birodalmi adók* útján elérhető új jövedelmi források felhasználását tolja előtérbe, hogy a kormányok képesek legyenek ezek helyett nyomasztó közvetlen országos adókat megszüntetni és a községeket a jótékonysági és iskolaügyi terhektől, valamint a föld- és személyes adópótlékoktól és egyéb nyomasztó közvetlen adóktól megszabadítani. Ennek eléréséhez a legbiztosabb mód a *dohánymonopólium* lenne. Ez, valamint az italadónak már több ízben javasolt emelése nem pénzügyi feleslegek elérésére irányulna, hanem a fennálló közvetlen állami és községi adóknak kevésbé nyomasztó közvetett birodalmi adókkal való felcserélésére.

Ezek, rövidesen összefoglalva, a nevezetes császári üzenetnek szociálpolitikai vonatkozású részei, amelyek Bismarck szociálpolitikai elveinek quintesszenciáját tartalmazzák. A császári üzenetben érintett és Bismarck későbbi beszédeiben tüzetesebben kifejtett ezen alapelvek a következők: *A modern állam nem helyezkedhetik a laissez faire elvének alapjára, hanem a keresztény erkölcstan alapelveiből kiindulva védelemben kell részesítenie az arra szorulókat, még pedig szociálpolitikai tevékenység utján. Az állami szociálpolitika tulajdonképeni köre azonban Bismarck koncepciói alapján igen szűkre van szabva, amenynyiben csupán az önsegély céljait szolgáló munkástársulatok se-*

gélyezésére, valamint a munkásbiztosítás különböző ágainak megszervezésére terjedhet ki. Az állami szociálpolitika anyagi előfeltételeiről indirekt adók útján kell gondoskodni – főleg a dohánymonopólium meghonosításával.

Bismarck e szociálpolitikai alapelveit és azok kiindulópontjait részletesebben és szélesebb alapon a Reichstag 1882. január 9-iki ülésén tartott nagy beszédében fejtette ki. E beszéd válasz báró Hertling képviselő interpellációjára, amelyben arra vonatkozólag intézett kérdést a kancellárhoz, hogy a szövetséges kormányok tervbe vették-e a fennálló gyári (munkásvédelmi) törvényhozás további kiépítését.

Bismarck e beszédében rámutatott arra, hogy az általa folytatott és a császári üzenetben annak idején ismertetett szociálpolitika célja a következőkben foglalható össze: Arra kell törekedni, hogy az országban lehetőleg egyáltalában ne legyenek, vagy a lehető legkisebb számban legyenek olyan emberek, akik azt mondják: Csak azért vagyunk itt, hogy az állam terheit viseljük, de nem érezzük, hogy az állam a mi boldogulásunkkal valami módon törődik. – Ez az alapelv egyébként nem valami forradalmi újítás, mert hiszen a dinasztia tradíciói közé tartozik a gyengéknek a gazdasági küzdelemben való segítése. Már Nagy Frigyes mondta: *«Je serai le roi des gueux»* es III. Frigyes Vilmos felszabadította az akkor jobbágysorban levő parasztokat és lehetővé tette agy gazdag és független párasztosztály kialakulását. Ez a nemes szellem hatja át az új német szociálpolitikát is, amelynek az a célja, hogy a német állampolgárok leggyengébb osztálya számára, ha nem is ugyanazon előnyöket és célokat, mint az ötven évvel azelőtti parasztság részére, hanem mégis összhelyzete és bizalma lényeges javulását eszközölje. Ezzel a tendenciával homlokegyenest ellenkezik a laissez passer elve, a gyengének saját erejére és magán támogatásra utalása. Bismarck beszédének következő részében kifejtette, hogy ez a tendencia és ezek az alapelvek a keresztény erkölcstannak a felebaráti szeretetre vonatkozó tanításaiból folynak és mint ilyenek tulajdonképen *gyakorlati kereszténység* (praktisches Christentum») követelményeinek tekinthetők.

Mik az ezen praktikus kereszténység diktálta állami szociálpolitikai tevékenység elemei és melyek a korlátai? Bismarck a társadalmi bajok és a szociális elégedetlenség kutforrását nem a munkások alacsony életszínvonalában (reális munkabérében) vagy a munkafeltételekben látja, hanem a létfeltételek bizonytalanságában, amely a munkás teljesítőképességét felette károsan be-

folyásolja. *Ennek a bizonytalanságnak az állami munkásbiztosítás kiépítése utján való megszüntetése a par excellence állami szociálpolitikai feladat és minden ezen kívül eső reformjavaslattal szemben a legmesszebbmenő óvatosság tanúsítandó: ez Bismarck szociálpolitikájának sarktétele.*

Hogy a Bismarck koncepciója szerinti szociálpolitika főcélját saját szavaival jellemezzük, idézzük Bismarck egy 13 évvel később, 1895. április 17-én tartott beszédének következő paszszusát: «... az volt a törekvésem, hogy a fáradt munkásnak valami jobb és biztosabb jusson osztályrészül, mint az alamizsna, a községi alamizsnanyújtás; hogy ő, mint minden katona, a polgári életben biztos állami penzióval rendelkezzék, mérsékelt, vagy nem bánom, akárcsak csekély járadékkal, de mégis annyival, hogy fiának anyósa a házból ki ne túrhassa...»

Eddig főképen a Bismarck-féle szociálpolitika *pozitív oldalával* foglalkoztunk, azzal a kérdéssel, hogy miben látta Bismarck az állami szociálpolitika főcélját és feladatát. Van azonban a kérdésnek *negatív oldala* is, amennyiben Bismarck az állami szociálpolitikai tevékenység hatókörének meglehetősen *élesen körvonalazott korlátokat szabott, amelyeken túl ő is a laissez faire álláspontjára helyezkedett* és az állami beavatkozást és szabályozást helytelenítette.

A Bismarck-féle szociálpolitikai koncepciók e negatív részének kiindulópontjául a következő tétel szolgál: Ha az iparral szemben követelményeket támasztunk állami célok megvalósítása végett, pontosan szem előtt kell tartani az ipar teherbírásának a határát (Grenze der Tragfähigkeit). Ha a törvényhozás, illetőleg a kormány ezt a határt nem kutatja és nem respektálja, akkor fennáll az a veszedelem, hogy az ipar oly terhekkel sujtatik, amelyek elviselésére képtelen. Veszteségre senki sem fog ipart űzni, sőt kis haszonra sem, mert aki tőkéje után 5%-os kamattal megelégszik, annak kényelmesebb, ha kizárólag a coupon-ollóra bízza magát. A vállalkozással járó kockázatot a tőkés csak a nyereség kedvéért vállalja magára. Ha ez a nyereség eltűnik, akkor sokkal nagyobb szerencsétlenség sújtja a munkást, mint amilyen a munkaidő túlhosszú időtartama, t. i. kenyere elvesztésének a veszedelme a bérleszállítás átmeneti stádiumával.

Önámítás lenne letagadni, hogy mindazok a reformok, amelyekre a munkások kedvéért törekszünk, az ipar megterhelésével vannak egybekötve. Vegyük például a munkaidő kérdését. Vizsgáljuk meg, – hogy Bismarck példájával éljünk, – mi a különbség egy tizennégy- és egy tízórás munkaidő között, ha egy

bizonyos árumennyiség előállításához 100 óra szükséges; milyen különbség származik a vállalkozóra nézve abból, ha ezért a 100 óráért hét tizennégyórás vagy tíz tízórás munkanapot kell megfizetnie? Ez az illető vállalkozó bérszámlájában háromheted, tehát mondjuk több, mint 40% különbséget jelent. Ha csak egy szerényebb méretű üzemet veszünk figyelembe, amely e számítás szerint 100 munkással bír és minden egyes munkás évi keresete 750 márka, akkor a munkabér a vállalkozónak 750,000 márka évi kiadást okoz. Vegyünk ehhez a munkaidő bérleszállitás folytán való redukálása miatt beállott többlet gyanánt 40%-ot, akkor 30,000 márkás munkabértöbblettel van dolgunk és a gyár munkabérkiadása 75,000 márkáról 105,000 márkára fog emelkedni. Ha az ipar ezt az új terhet nem bírja el, akkor a törvényhozó, aki a munkaidő megrövidítését előírja, sokkal nagyobb mértékben károsítja a munkást, mint ahogyan könnyít rajta.

Bismarck a *vasárnapi munkaszünet* kérdését ugyanazon az elvi alapon ítéli meg, mint a napi munkaidő megrövidítését. A vasárnapi munkaszünet végeredményben a munkaidőnek egyheted résszel való megrövidítését, vagyis az előző példára alkalmazva, a vállalkozó munkabérkiadásának egyheted résszel, azaz 107 márkával munkásonkint, tehát összesen 10,700 márkával való emelkedését jelenti, feltéve, hogy a vasárnapi munkaszünetet nem a munkásság jövedelmének terhére akarjuk bevezetni. Bismarck az iparnak ily arányú megterhelését aggályosnak tartja.

A *női munka* eltiltását, respektíve korlátozását Bismarck nem helyesli és az ipar terén nem tartja megvalósíthatónak, mert a nő keresete az ipari munkás budgetjében nélkülözhetetlen tétel. A *gyermekmunka* korlátozása ellen is komoly aggodalmai vannak. «Ennek az igen humánus és kitűnő intézkedésnek, amely az ifjúság és a gyengébb szervezet védelmére irányul, megvan a rossz oldala is, amint azt mindenki el tudja képzelni, aki tudja, hogy milyen hajlamok keletkeznek a kamaszévekben levő – tizenkét-tizenhatéves – ifjúban, ha törvényileg semmittevésre van kárhoztatva.»

A napi munkaidőnek egységes szabályozása a különböző foglalkozási ágakban, sőt még egy foglalkozási ágon belül is leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Bismarck a *normál munkanap* eszméjét a leghatározottabban elveti.

Röviden összefoglalva, Bismarck a főbb munkásvédelmi proplémákat a következőképen ítéli meg: A főbb munkásvédelmi követelmények valamennyien visszavezethetők quasi mintegy közös nevezőre, a munkaidő meghosszabbítására. Minthogy ez a mun-

kásbudget megterhelésével nem történhetik, mert az újabb terheket el nem bír, csakis oly megoldás képzelhető, amely a munkaidő megrövidítéséből származó nagyjelentőségű terheket az iparra zuditja. Minthogy az ipar ezen új terhek súlya alatt összeroskadna és így a munkások keresetüket részben vagy egészben elvesztenék, e szociálpolitikai intézkedések a munkásosztály érdekeivel ellenkeznek. Azt a körülményt azonban, hogy a munkaidőnek egy bizonyos, pl. a vasárnapi munkaszünet utján történő egyheted résszel való megrövidítése nem jelenti egyúttal az egyes munkás által végzett teljesítménynek ugyanilyen arányú csökkenését, Bismarck, úgy látszik, teljesen szem elől tévesztette. Ami a szociálpolitikai reformok költségeinek fedezését illeti, Bismarck a leghelyesebb módnak a közvetlen adóknak közvetett adókkal való helyettesítését vélte. Igaz, hogy Bismarck adóreformkoncepcióinak központjában a dohánymonopólium állott, ez azonban egyfelől nem bizonyult keresztülvihetőnek, másfelől még megvalósítása esetén sem váltotta volna valóra azokat a nagy reményeket, amelyeket Bismarck hozzája fűzött és igy a Bismarck-íéle finánpolitikai alapelv érvényre jutása bizonyára a közvetett, különösen a fogyasztási adók egész sorának kiépítésére vezetett volna. Bismarck e tekintetben főleg nem szociálpolitikai szempontoktól vezettette magát. Mindenekelőtt bizonyos francia pénzügytani tanok hatása alatt állott és azt a nézetet vallotta, hogy a nép a közvetett adókat könnyebben és kevesebb zugolódással viseli el, mint a közvetleneket. Közreműködött Bismarck ez irányú állásfoglalásában azon törekvés is, hogy a birodalom az egyes szövetséges országoktól pénzügyileg függetlenítessék. Mindez azonban nem von le semmit abból az igazságból, hogy a Bismarck javaslata, a közvetett adókra mint alapra támaszkodó adóreform a mai szociálpolitikai felfogásunk szerint ép olyan antiszociális, mint amilyen antiszociális az agrár vámvédelem is, amelynek pedig Bismarck szintén egyik legfőbb támasza volt Németországban.